

Imperium og Republik, Verden, Europa og Rom

*Et essay om moderne statsdannelse i et
oldtidsperspektiv*

Peter Fibiger Bang

Og hvis der efter det romerske verdensrige ikke er fulgt et nyt imperium, som har kunnet vare ved og hvor verden har kunnet holde sin kraft, styrke og fremragende egenskaber forenet, så ser man ikke desto mindre, at disse kvaliteter nu er fordelt blandt mange nationer, hvor man lever stærkt og forbilledligt.¹

Europæisk historie er formet i et paradoks. Europa ses som regel som arvtager til antikkens Rom og dog er det netop fraværet af et nyt samlende imperium, der mere end noget andet karakteriserer det europæiske. Ingen magt havde siden antikken formået at etablere et nyt stabilt herredømme over kontinentet, som Machiavelli bemærkede det i 1500-tallet. Europas stater og politik har udviklet sig i en spænding mellem kontinentalt imperium og frie stater.² I århundreder har man diskuteret og analyseret samtidens politik i lyset af den romerske erfaring. Nationalstaten har for længst vist sig at være utilstrækkelig som eneste ramme for det moderne liv. Ikke desto mindre har transnationale organisationer haft svært ved at tage over. Europa befinder sig lige nu i en dyb krise udløst af en konflikt mellem bestræbelserne på politisk union og nationale statsdannelser. Hvordan kan en mulig fremtid se ud, hvordan kombinere enhed med mangfoldighed? I denne situation af desorientering og rådvildhed er det tid til at tage et skridt tilbage fra øjeblikkets begivenheder, vinde afstand og se tingene i et større og dybere perspektiv. Nogle vil måske mene, at det kan opnås ved en mere rigorøs teoretisk refleksion. Men problemet er, at den øjeblikkelige krise netop afspejler de forhåndenværende teoridannelsers

- 1 Machiavelli, *Discorsi II*, proemio (oversat fra italiensk af denne signatur efter Machiavelli 2000: 133. Begrebet er naturligvis *virtú* som her gengives med "kraft, styrke og fremragende egenskaber"). Tak til Jacob Tullberg og Uffe Østergaard som begge generøst læste og kommenterede på en første udgave af dette essay, til Anne Marie Leander Touati for at opfordre mig til at skrive det og til Magnus Jerneck for at sørge for at det også skete.
- 2 Bang 2005b giver i kapitlet "Europa og klassikken" en stor syntese over det spændingsfyldte forhold i europæisk kultur- og idehistorie mellem antik og Europæisk nutid.

Peter Fibiger Bang är verksam vid Saxo-Instituttet, Københavns universitet.
E-post: pbang@hum.ku.dk

begrænsning. Der er ingen vej uden om fornyet historisk overvejelse, med andre ord det er i komparationen og den historiske sociologi vi må finde nye pejlemærker for analysen af statsdannelsesprocessen.

Men hvis det er selve grundlaget, der skal genovervejes, hvad er da mere nærliggende end at genoptage dialogen med den romerske fortid? Gennem den sidste generation har en række antikhistorikere søgt at genlæse den romerske erfaring i lyset af den historiske sociologi og nuancere dens modeller, hvis horisont normalt har været præget af den europæiske udvikling over de sidste 1000 år.³ Nu, mere end nogen sinde, er det tid til at overveje, hvad resultaterne af den øvelse kan bidrage til forståelsen af Europa og den øjeblikkelig politiske krise, hvilke implikationer rummer de for vores analyse af det europæiske? Hvordan ser da den nuværende europæiske politiske situation ud i perspektivet fra den romerske statsdannelsesproces, det vil være spørgsmålet for dette essay. Republik og imperium/frihed og fred, hegemoniets stabilitet og civilisation, her er de romerske temaer for de to næstfølgende sektioner inden Europa i den sidste del analyseres som et udtryk for kosmopolitisk civilisationsdannelse og nationale republikker. Men udgangspunktet må, som altid og allerede antydnet, være Machiavelli, når emnet er statens ræson og den romerske erfaring.

Rom: republik og imperium, frihed og fred

Hvis det nemlig ikke var lykkedes at etablere et nyt blivende imperium, så kunne Machiavelli allerede i 1500-tallet konstatere, at der i stedet var opstået en række selvstændige stater og nationer. Hver især havde de den fornødne styrke til at stå alene. Dog ikke i hans samtids eget Italien. For Machiavelli blev svaret på den misère at vende sig mod studiet af fortidens romerske republik. Her kunne de italienske stater hente inspiration og lære at skabe politiske institutioner, som skulle gøre dem tilstrækkeligt stærke til, at de kunne stå sig i konkurrencen mod de omgivende stormagter. I sine *Discorsi* eller *Refleksioner* analyserede han sin samtids politiske udfordringer på baggrund af Titus Livius' store værk *Ab Urbe Condita*, altså fra byens, dvs. Roms grundlæggelse. Det enorme historieværk blev skrevet under Augustus (63 f. Kr.–14 e. Kr.), grundlæggeren af det romerske kejserdømme, men er berømt for sine fortællinger om det tidlige Rom, lang tid inden imperiet voksede sig rigtigt stort. Det var på baggrund af disse fortællinger om den romerske stats tilblivelse og mange institutionelle reformer og tilpasninger, at Machiavelli udstak direktiver for sin tids politik og i samme ombæring udlagde et kraftfuldt republikansk spor, som

3 Bang & Scheidel 2013 giver et aktuelt overblik over disse bestræbelser. En række centrale værker, e.g.: Hopkins 1978; Finley 1983; Flaig 1992; Schiavone 2000; Eich 2005; Morris 2009 og Monson & Scheidel 2015.

løber op gennem vestens og modernitetens idéhistorie.⁴ Republikken er blevet den moderne politiske form, simpelthen. Bølge efter bølge af afkolonisering er skyllet hen over kloden siden 1700-tallet og har gjort den til nutidens globale norm.

Men samtidig med at det republikanske program om at sikre frie og uafhængige stater gennem indre opbygning af stadig stærkere institutioner har gået sin sejrsgang gennem verden, så er dets begrænsninger blevet stadig tydeligere. Som universel forklaringsnøgle til nutidens og fortidens statsmagt er det utilstrækkeligt, det kan ikke stå alene. Den vestlige statsdannelsesproces lader sig bedst opsummere i Charles Tilly's berømte diktum "war made the state and the state made war". Den flerhed af stater, som Machiavelli iagttog, blev låst fast i en nådesløs militær konkurrence og våbenkapløb. For at overleve var staterne tvunget til generation på generation at opbygge og forøge deres indre organisatoriske kapacitet. Det var nødvendigt for at kunne mobilisere de stadig mere opskruede ressourcer, som evnen til fortsat at kunne stå sig i krigsfordrede. Efterhånden var man nødt til at mobilisere endog den brede befolkning til krigsindsatsen.⁵ Omdannelsen af bønder til soldater og borgere var blevet foregrebet af de antikke bystater eller republikker. I de mest succesrige havde befolkningsflertallet af bønder formået at frigøre sig fra de aristokratiske jordbesiddere og blevet forfremmet til fuldgyldige borgere. Dermed stod de til rådighed for bystatens hær. De antikke bystater havde ofte været i stand til militær mobilisering af meget store dele af deres borgerbefolkninger. Deres sprog om patriotisk at kæmpe for folket og borgerfællesskabet talte derfor direkte til de senere europæiske statsbyggeres behov.⁶

Der var dog én afgørende forskel. Den antikke bystat var langt mere begrænset i sin udstrækning og borgerbefolkningerne meget mindre. Hvad man i antikken havde formået på relativt små populationer, skulle nu "gentages" og blæses op i meget større skala.⁷ På den led kom den europæiske statsdannelsesproces hurtigt til at række langt ud over den antikke erfaring. Ja, på mange måder fremstår den europæiske udvikling som en anomali. Mange steder kan man i historien se stater indgå i skarp konkurrence og tvinge hinanden til at forøge deres kapaciteter. Det ser man fx både i den nærestlige, den mediterrane og den kinesiske oldtid. Men konkurrencer fungerer som udskilningsløb og normalt ender det jo med, at én deltager står tilbage som vinder. Sådan

4 Pocock 1975 er den klassiske og vedblivende fundamentale diskussion, Skinner 1998 en god og kort introduktion. Van Gelderen & Skinner 2002 er en stor artikelsamling, som dækker den republikanske indvirkning på den tidlige moderne politiske diskurs i alle dens forskellige aspekter.

5 Tilly 1992.

6 McNeill 1986: 35-41. Finley 1983 og 1980; Hopkins 1978, kap. 1 om bondens frigørelse fra aristokratiets kontrol, efterfølgende integration i bystaten som borgere og den dermed forbundne høje mobiliseringsevne.

7 Gellner 1983: 13-14.

gik det flere gange i oldtiden, hvis historie kan skrives som en pendulsvingning mellem små stater og etableringen af store, universelle imperier.⁸ Men ikke i Europas tilfælde. Her opstod der et usædvanligt mønster. Mens ingen magt formåede at samle Europa under et nyt imperium, så forårsagede den intense rivalisering blandt staterne i stedet opbygningen af oversøiske koloniriger. Erhvervelsen af kolonier skulle styrke staterne i den interne europæiske konkurrence. I længden løb processen dog helt løbsk og udløstes i de to verdenskriges selvdestruktive ragnarok. Da støvet begyndte at lægge sig, var det slut med europæisk dominans. Kolonirigerne blev afviklet over få årtier, mens to globale supermagter formede verdensordenen.⁹ I Europa stod programmet derimod på genopbygning og stabilisering. Den altfortærende og altødelæggende konfrontation måtte afløses af samarbejde. De små og mellemstore stater kunne ikke længere stå alene, stærke overnationale politiske organisationer var nødvendige for at tøjle konkurrencen og sikre et mere fredeligt miljø.¹⁰

Netop freden er imidlertid som historisk grundfortælling forbundet til imperiets orden, PAX. Behovet for at forstå typer af politisk organisering, der rækker ud over den europæiske (republikanske) erfaring med små og mellemstore kompakte stater, har derfor ikke overraskende afledt en fornyet interesse for imperiet som organisatorisk magt- og statsform. Et radikalt eksempel er Francis Fukuyama's nye *Origins of Political Order*, der undersøger udviklingen af statsmagten gennem historien. Her forbigås den antikke bystat i analysen af det historiske forløb. I stedet tages der udgangspunkt i oldtidens Kina og foreningen af dets mange stater i et stort imperium. I 221 f. Kr. erobrede det første kejserhus Qin sine sidste rivaler og slog sig op til herskere over "alt under himlen" - *Tanxia*. Her så verden for første gang den moderne stat, hedder det.¹¹ Bortset fra, at man jo dermed nok strækker betydningen af "det moderne" ud over, hvad begrebet meningsfuldt kan holde til, så afspejler det en tendens i bestræbelserne på at vinde en mere global forståelse af historiens gang. Mange ender med at udskifte en eurocentrisk, med en sinocentrisk tilgang.¹² Men det er synd og skam. For oldtiden rummer en mere global og rummelig fortælling. Hvad enten man ser mod Kina i øst, Middelhavet i vest eller lader blikket hvile på Mellemøsten midt mellem, konfronteres man med dannelsen af store agrare imperier med universelle aspirationer. De nærrede alle forestillinger om

8 Barjamovic 2013, om den nærløstlige oldtid. Eckstein 2006 & Hui 2005, skildrer henholdsvis antikens Middelhavsverden og den såkaldte krigene staters periode i det førimperiale Kina som statsystemer præget af intens og dynamisk rivaliseren. Men konkurrence, førte som i det nærløstlige tilfælde, til universelt imperium. Eich 2015 for en syntese over sammenhængen mellem militær konfrontation og statsdannelse for hele oldtiden.

9 Darwin 2007.

10 James 2006, kap. 7 for en lærerig diskussion af EU projektet og dets historie i et imperieperspektiv.

11 Fukuyama 2011, kap. 7.

12 Conrad 2016: 177 om den nye globalhistories sinocentriske tendens.

at dominere deres verden og rækkevidden af deres magt blev hyldet som grænseløs. Herskeren over disse universelle imperiedannelser var, med et persisk udtryk, en kongernes konge.¹³

Holder vi os til den østlige kinesiske og vestlige romerske variant, var det karakteristiske for Qin-statens styrke det samme som republikkens, nemlig at bønderne var gjort tilgængelige for militærtjeneste gennem deres frigørelse fra feudale jordrotter. Begge stater kunne derfor stille enorme infanterihære og i længden overvinde deres rivaler.¹⁴ En genlæsning af den romerske erfaring skulle altså nok kunne bidrage til at udvide og nuancere vores forståelse af statsdannelsesprocessen i historien – ikke mindst fordi romersk historie jo i modsætning til den europæiske mandede ud i dannelsen af et stort imperium, som samlede hele Middelhavsverdenen. Livius' værk dvælede måske nok på overfladen ved den tidlige romerske histories krigeriske og republikanske opbyggelighed, men det var for at lave en fortælling for kejsertiden og verdensriget. Julius Cæsar havde stejlt proklameret, at forsvaret af hans ære og værdighed krævede, at han gik over Rubicon og startede en af de romerske borgerkrige.¹⁵ Den form for selvhævdelse og enegang ledte kun til ødelæggelse, kunne Livius vise. Gennem opbyggelige historier illustrerede han, hvordan romerstaten trivedes, når aristokraterne tøjlede deres ambitioner og underkastede sig fællesskabets interesser og beslutninger. Ved at indgyde respekt for fortidens traditioner, de fædrene skikke, skulle den aristokratiske identitet tæmmes eller for nu at tale i Norbert Elias' termer, domesticeres. Det er dét civilisationsprocessen drejer sig om.¹⁶ Republikkens grundlægger, Brutus der stoisk overværede henrettelsen af sine egne sønner, efter de havde deltaget i en sammensværgelse for at få kongedømmet tilbage, eller Cincinnatus, diktatoren der redede staten og derefter atter nedlagde sin magt for at vende tilbage til sit beskedne bondeliv, utallige er Livius's inspirerende fortællinger, en uudtømmelig fond af eksemplarisk dannelse til sin egen og eftertiden.¹⁷ Med kejserhoffet som et omdrejningspunkt udviklede imperiets eliter en skrift- og bybåret kosmopolitisk civilisation, som det stadig er værd at studere for bedre at berede os til at

13 Bang & Kolziejczyk 2012 forsøger at udkaste det universelle imperium som en ramme for førmoderne globalhistorie; Bang & Bayly 2011 samt Scheidel 2009 & 2015 undersøger disse imperier komparativt.

14 Rosenstein 2009, Scheidel 2009: 15-16.

15 Caius Iulius Caesar, *Bellum Civile* (Borgerkrigen) I, 77 (ut eius existimationem dignitatemque ab inimicis defendant).

16 Bang 2011 diskuterer Norbert Elias's civilisationsproces i forhold til det romerske kejserhof og dets demonstrative dyrkelse af de "fædrene" skikke. For Elias var moderniseringsprocessen og civilisationsprocessen nært forbundne. Men den sidste gik langt forud for den første. Spawforth 2007, Winterling 2004, Wallace-Hadrill 1996 for en række Elias inspirerede analyser af oldtidens hoffer og den romerske kultur.

17 Livius, *Ab Urbe Condita*, II, 5 (Brutus, republikkens første konsul, overværer henrettelsen af hans sønner); III, 26,3-29,7 (Cincinnatus).

forstå de udfordringer og begrænsninger, der følger med udviklingen af transnationale politiske organisationer.¹⁸

Hegemoniets stabilitet: civilisation

Fundamentet for den romerske civilisationsproces udgjordes af hæren. Som kejsertidens historiker par excellence, magtens illusionsløse betragter, senatoren Tacitus mindeværdigt bemærkede, så kunne ”der ikke være nogen fred mellem folkene uden soldater, ingen soldater uden sold og ingen sold uden skatter.”¹⁹ Her er for så vidt opskriften på den såkaldt militære-fiskale stat, sådan som vi kender den fra senere europæisk historie. Men romerne var kommet frem til deres formel ad en anden rute.²⁰ Mens europæisk histories militære-fiskale stat finansierede sin hær ved stadig dybere administrativ gennemtrængning af sit hjemterritorie for derigennem at forøge skatteprovenuet, så betalte den romerske republik for sine aktiviteter med indtægter fra de mange erobringer. Efter en ødelæggende sejr over kongeriget Makedonien i 168 f. Kr., var disse blevet så store, at man herefter ligefrem helt kunne unklade den periodiske opkrævning af skat på borgerbefolkningens jordbesiddelser. I stedet for stedse stærkere penetration i dybden, udviklede staten sine institutioner gennem ekspansion.²¹ Det ydre pres, som drev de europæiske stater til at forøge deres kapacitet, var langt mindre i den romerske proces. I den forstand markerer 168 f. Kr. ikke blot det øjeblik, hvor imperiet endegyldigt kom til at finansiere Republikken, men også det vendepunkt, som historikeren Polyb identificerede, hvor romerne nu havde etableret sig selv som Middelhavsverdenens uimodståelige hegemon. Der var ingen magter tilbage, som for alvor kunne matche Rom.²²

Fra da af var det nok så meget intern konkurrence og konflikter, der drev udviklingen af statens militære rygrad. Den politiske elite konkurrerede indbyrdes om magten i Republikken. En vigtig vej til succes gik over ydre erobringer. Samtidig betød den nærmest konstante krigsførelse, i stadig fjernere egne, at soldaternes tjenestetid blev længere. Oprindeligt havde den romerske hær været en milits af jordejende bønder. Men soldaterlivet blev mere og mere professionaliseret og det store træk på mandskabsressourcerne betød, at

18 Bang & Turner 2015 er en komparativ studie af udviklingen af kosmopolitiske elitekulturer i både det romerske rige og i Han dynastiets Kina.

19 Tacitus, *Historie* IV, 74 (min oversættelse af: *nam neque quies gentium sine armis neque arma sine stipendiis neque stipendia sine tributis haberi queunt*).

20 Hele denne sektion bygger på og opsummerer hovedlinjerne i den argumentation, omkring det imperiale monarki i et statsdannelseperspektiv, jeg gennemførte i Bang 2013. Heri kan også findes yderligere henvisninger, mens jeg nedenfor har begrænset mig til et absolut minimum af særligt centrale bidrag til forståelsen.

21 Bang 2005; Tan 2015 for en ny analyse af den romerske republik og dens beskatningsregime.

22 Polyb(ios), *Historier* I, i, 5-6 og videre I, ii-iii.

man i stigende omfang benyttede sig af jordløse rekrutter. Efter endt tjenestetid skulle de have noget at leve af, helst en lille gård et sted i Italien. Problemet var imidlertid, at det romerske og italienske aristokrati havde benyttet indtægterne fra imperiet til også at udvide sine jordbesiddelser og importere tusindvis af slaver til at dyrke jorden. Skulle veteranerne have jord, måtte aristokraterne afstå noget af deres. Det vakte sjældent begejstring og senatet forsøgte som regel at blokere for forslag om jorduddelinger. Dermed var der pludseligt åbnet for, at hæren kunne blive et redskab i den politiske kamp. Soldaterne støttede nu deres general i kampen om magten i forventning om efterfølgende belønning. Resultatet blev en række blodige borgerkrige mellem skiftende generaler og stadig større hære.²³

Marius, Sulla, Pompejus, Caesar, Antonius, Augustus, listen af generaler er langt fra fuldstændig og ville formodentligt have været endnu længere, hvis ikke Augustus havde fundet en løsning på den underlæggende konflikt. Da den unge Caesar arving stod ene tilbage efter sejren over Antonius og Kleopatra i 31 f.Kr., grundlagde han en ny orden.²⁴ Som tak lod han sig på bedste autokratiske vis tildele æresnavnet Augustus, den ophøjede. Langt vigtigere end udviklingen af en ny herskersymbolik var det imidlertid, at han arbejdede sig frem til en løsning på hærspørgsmålet. I korte træk, og uden alle mellemregninger, så blev det romerske militær endegyldigt omdannet til en professionel stående hær. Med i sejren over Antonius fulgte også Egypten, den mest produktive region i Middelhavsverdenen. De rige skattebetalinger fra den nye provins øgede statens finansielle råderum betragteligt. Den fiskale basis var på plads for en ny hærordning. I forhold til borgerkrigens ekstreme mobilisering skar Augustus ned på antallet af soldater. Men der var langt fra tale om en generel demobilisering. Under våben beholdt man fortsat en styrke på måske op mod 250.000 mand og den skulle være permanent, ikke som hidtil rekrutteret til specifikke felttog. På den tid ville det have været den største stående hær i hele verden. Legionærerne fik en fast årlig sold og skulle gøre tjeneste først i 16 år, som snart blev til 20 og med tiden 25 år. Endelig, i stedet for jordtildelinger, blev veteranerne efterhånden tildelt en kontant hjemsendelsesbonus. Samlet set løste det den politiske strid, som havde lagt til grund for borgerkrigene. Soldaterne fik økonomisk sikkerhed, når de trak sig tilbage. Aristokraterne stod ikke hele tiden overfor truslen om at se deres jordbesiddelser konfiskeret. Det var så stort et gode, at den italienske elite accepterede indførelsen af to mindre afgifter på arv og på auktionssalg til at medfinansiere hjemsendelsesbonusen.

23 Brunt 1962 er en klassisk og stadig fundamental behandling af jordspørgsmålet. Se De Ligt 2012 for en gennemgribende gennemgang af spørgsmålet om Italiens og den romerske stats borgerbefolkning.

24 Ingen bør snyde sig selv for glæden ved at læse Syme 1939, skrevet med nerve og passion og udfoldet på en baggrund af 1930ernes fascistiske diktaturer. Det er og bliver den klassiske analyse af overgangen fra republik til principat. Osgood 2006 opdaterer traditionen fra Syme.

Konflikten var blevet afmonteret og hærens interesser var blevet tæt knyttet til monarkiets fortsatte beståen. Den nye orden stod på et solidt fundament.

I længden krævede den også en mindre intens mobilisering. Længere tjenestetid sænkede det samlede antal af rekrutter som skulle gennem militæret. Langt de fleste tropper blev garnisoneret i provinserne på stor afstand af Rom og gradvist i løbet af et århundrede gled man over til at hente de fleste rekrutter i de områder, hvor legionerne var stationeret snarere end fra Italien. På sigt blev den Italienske krigsmaskine dermed afmonteret og afløst af en mindre intensivt rekrutteret rigshær. Den hegemoniske position som den romerske republik havde vundet sig blev endegyldigt transformeret til et territorialt herredømme med kejserdømmets indførelse. Provinsernes udstrækning blev skudt helt frem til Rhinen og Donau og snart var ringen lukket, så riget omfattede hele Middelhavsverdenen. Den eneste nogenlunde jævnbyrdige modstander var Partherriget, som sad på Mesopotamien og Iran. De romerske kejsere fortsatte med at kappes med herskerne over dette Perserrige. Men ingen af disse magter var villige til at risikere alt for en endegyldig sejr. Kejsertiden så fortsat ekspansion, men det var et marginalt fænomen. Det afgørende karakteristikum var konsolidering af magten ovenpå republikkens vilde erobringsfase.²⁵ Hærens opgave var nu at sikre og stabilisere herredømmet over det enorme territorie. Indenfor riget faldt byrden og omkostningerne ved krigsførelse betragteligt og den romerske fred kunne sænke sig.

Forskellen mellem den tacitæiske udgave af den fiskale-militære stat og den tidlige moderne var, at den romerske hersker havde absorberet hovedparten af de potentielle konkurrenter. Kejseren var så at sige blevet monopolhaver indenfor levering af beskyttelse.²⁶ I modsætning til hans tidlige moderne kolleger var han ikke tvunget til stadigt at forøge skatterne for at betale for en stadig mere bekostelig krigsførelse. Tværtimod, indenfor riget i sin helhed, faldt omkostningerne ved at producere beskyttelse og håndhæve freden. Gevinsten kunne da fordeles på flere måder. F. C. Lane, den store amerikanske handelshistoriker, identificerede to fundamentale alternativer. Da staten jo i meget består af hærorganisationen, kunne den opføre sig som en junta og lade overskuddet komme militæret til gode, fx ved at lade hæren vokse. Nogle argumenterer da også for, at den romerske kejserlige hær var alt for stor og i længden udgjorde

25 Se Woolf 2012: 185–188 for en skarp formulering af forskellen mellem erobrerstat og "tributært" imperium.

26 Bang 2007 er et "skælmisk" forsøg på analytisk at omtolke imperiets historie i lyset af F. C. Lane's forståelse (1958) af spørgsmålet om beskyttelsesomkostninger i præindustrielle samfund. Hans er fortsat den skarpeste og mest nuancerede teoretiske behandling af den problemstilling. Tilly's kritik (1985: 175–177), at Lane's analyse begrænses for meget af hans udgangspunkt i neoklassisk økonomisk teori, forekommer forfejlet. Lane's anliggende var netop at springe den traditionelle neoklassiske ramme, og han analyserer da også hele spørgsmålet om "beskyttelse" som et monopolanliggende. "Kunderne" kan altså ikke rigtigt frit vælge deres leverandør. Men på den anden side er der fortsat et element af konkurrence. Han havde også et klart blik for, at monopolhaveren kan dele sin profit enten med militæret eller med en aristokratisk elite, fx gennem uddeling af embeder.

en møllesten om halsen på staten. Fiskalt var kejserdømmet en kolos på lerfødder.²⁷ Men ser man på rigsmønten, den romerske *denarius*, så viser sølvindholdet sig at være forbavsende stabilt. Over de første par århundreder foregår der en let forringelse. Men det er først i løbet af Marcus Aurelius' regeringstid (161–180), at der begynder en udvikling, hvor møntens stabilitet undermineres. Antallet af legioner er faktisk kendt for hele perioden og de udgør således vores mest sikre tidsserie. Her er billedet tilsvarende. Deres antal er stabilt. Det samme gør sig gældende for soldaternes sold. Kun én gang blev deres grundsold forøget, og forøgelsen modsvares mere eller mindre af møntens forringelse. På skattesiden er det romerske kejserdømme da også karakteriseret ved stabile og relativt lave skatter. I nogle provinser kan det romerske herredømme endog have medført en reduktion.²⁸

Det leder os så til det andet alternativ. Hvis den romerske hær som organisation var forbløffende stor for sin tid, så var rigets administrative apparat bemærkelsesværdigt spinkelt.²⁹ Det skyldes, at man i stedet havde overladt det til lokale, hovedsageligt jordejende eliter at administrere den imperiale fred og inddrive skatterne. Riget var organiseret i massevis af små og mellemstore bystater. Her tjente rigets eliter i rådene og sørgede for, at imperiets dagligdag fungerede. Men det tog de sig naturligvis betalt for. Kejserne præsiderede over en orden, hvor et relativt beskedent skattekrav, gjorde det muligt for imperiets aristokrati at blive stadig rigere og koncentrere flere og flere ressourcer på sine hænder. Man ser det ved den store mængde af pragtbyggerier som disse eliter finansierede rundt omkring i rigets utallige byer - til stor gavn for vor tids arkæologer og fornøjelse for os andre. Meget taler endog for, at den centrale imperiale stat tabte terræn i rigets økonomi, samtidig med man altså var i stand til fortsat at finansiere en af de største stående hærstyrker i førmoderne historie. Det var ikke uden grund, at Gibbon udråbte kejsertidens 2. århundrede e. Kr til den epoke hvor "the condition of the human race was most happy and prosperous." Der manglede simpelthen den stribe ulykker, forbrydelser og over lange stræk krige som normalt udgør det grundstof historikeren skriver på.³⁰ Imperiets stabilitet syntes så tæt på «the end of history," som det næsten er menneskeligt muligt. Der var, som Fukuyama bemærkede det om demokratiet efter Murens Fald, ingen alternativer.³¹ Resultatet blev en kosmopolitisk og

27 Eich 2009.

28 Monson 2012 argumenterer for en (måske for) drastisk reduktion i den skat som statsmagten opkrævede i Egypten efter den romerske magtovertagelse.

29 Garnsey & Saller 2015, kap. 2.

30 Som Gibbon skrev om Antoninus Pius' regeringsperiode "His reign is marked by the rare advantage of furnishing very few materials for history; which is, indeed, little more than the register of the crimes, follies, and misfortunes of mankind" (1993: 89, citatet ovenfor følger kort efter på s. 90 og opsummerer adoptivkejsernes periode).

31 Fukuyama 1992.

sofistikeret civilisation, der bandt imperiets aristokratiske eliter sammen på tværs af kulturelle og lokale skel. Den romerske verden var én, imperiet var universelt og til sidst overtog man en ny religion til at spejle rigets enhed, *Pax Romana*, *Pax Christiana*.³²

Europa: Kosmopolitisk civilisation og nationale republikker?

Konfrontationen med den romerske erfaring frembyder altså to konkurrerende fortællinger om Europa og staten. 1. Den republikanske, dynamisk og rivaliserende, som dominerede mellem Reformationen og Den Anden Verdenskrig. 2. Den imperiale civilisation, baseret på fred, stabilitet og orden. Den store udfordring for det nutidige Europæiske projekt er, hvordan man kan forene de to? I efterkrigstiden har man fokuseret på freds- og samarbejdsfortællingen, mens man har oplevet, og i dag måske mere end nogensinde før, at være i konflikt med ambitionen om den individuelle stats autonomi. Hvordan dog overskride den modsætning? Hvordan kombinere frihed med fred? Her rummer fortællingen om det gamle imperium måske endnu en erfaring, som kan give os en retningsfornemmelse. I sin *Politik* bemærkede Aristoteles, at det kun var starter af forholdsvis overskuelig størrelse, der kunne regeres ordentligt. Kun bystaterne tillod de ledende at opnå tilstrækkelig nærhed til, at de kunne gennemskue de lokale forhold og sikre en ordentlig regulering af samfundsordenen. I praksis var det dog ofte svært at få det til at fungere. De små bystater var truet af ydre fjender og indre strid. *Politikken* rummer en lang og omfattende analyse af de mange ting som konstant underminerede bystaternes stabilitet.³³ Men med imperiets komme stabiliseres situationen. Den romerske hegemon understøttede og sikrede de lokale bystatsordninger og i modsætning til hvad man måske skulle tro, så blomstrede bystaterne på tværs af imperiet i århundreder.³⁴ Det er formodentligt en af de største overraskelser for tilhængerne af de europæiske foreningsbestrebelse, at Den Europæiske Union netop synes at have givet plads for, at de små og store (*de facto* republikanske) nationer kan trives indenfor rammerne af dens fred. Så langt fra at forsvinde og forvitret står de i fuldt flor og synes hele tiden at komme i karambolage med unionsprojektet. Her er det måske værd at erindre om, at imperiets succes og stabilitet var baseret på, at man netop overlod det meste til den tættere lokale magt og derfor ikke hele

32 For nu at spille på titlen i Koch 1952. Fowden 1993.

33 Aristoteles *Politikken* VII, iv, 5-8 (om nødvendigheden af begrænset størrelse, hvis staten skal være ordentligt reguleret). Hele Bog V er en diskussion af alle de ting som kan skabe omvæltninger, revolution, i bystaterne. De var, som det hed på græsk, plaget af *stasis* (en tilstand hvor den normale politik var kørt fast og staten splittet af indre strid).

34 Bang 2015 for en diskussion af den platonisk-aristoteliske politiske tænkning og det romerske imperium, i det perspektiv uventede, stabilisering af by-staterne.

tiden fremprovokerede konflikter i homogenitetens navn. I den daglige aktivitet var det meste overladt til den lokale autonomi, når blot en række minimale forudsætninger var opfyldt.

I sit essay om Erasmus af Rotterdam foregreb Stefan Zweig i mellemkrigstiden det nuværende Europa-projekts udfordringer og problemer.³⁵ Erasmus var for Zweig den første europæer og han så i ham en forpasset chance. Den store renæssanceskribent havde formuleret et fornuftens, humanismens og fredens program for Europas politiske mangfoldighed. Erasmus udtrykte sig på et formfuldendt, men krævende og studeret latin, et kunstfærdigt sprog der fordrede stor tillæring. Ikke en gang middelalderens gængse latin kunne matche standarden. Det var ellers krævende nok. Men Erasmus og de andre humanister hævdede barren betragteligt og dekreterede efterligning af antikkens årtusindgamle sprogudtryk. Humanistlatinens fordel var kosmopolitisk, at det appellerede til eliter og de højest uddannede på tværs af Europa. Det eksklusive og avancerede sprogudtryk, udviklet som det var til romernes imperium, leverede på en og samme tid en transregional norm for kommunikation og et redskab til at skille sig ud fra mængden. Men just da Erasmus syntes at stå med sejren i sine hænder, udløste Luther Reformationen. Begge ønskede de at reformere den gamle, romerske kristenhed. Luther valgte imidlertid at udtrykke sig på tysk og henvende sig umiddelbart til folkets følelser. Den kompromisløse reformator skrev direkte på passionen og nåede langt dybere ud i befolkningerne. Heroverfor var Erasmus' forstandige, nuancerede og afmålte argumentation magtesløs. Snart var hans program fejlet af banen og Europa splittet i religionsstridigheder. For Zweig pegede den Lutherske Reformation direkte frem mod nazisternes grasserende nationalisme i hans egen tid.

Det er ikke så underligt, at Erasmus i stedet er blevet et yndet symbol for den europæiske integrationsproces. Nu skulle der rettes op på fortidens fejltagelser. Men måske ville det være nyttigt, at huske den anden side af Zweigs analyse. Nationalismen måtte bestemte tøjles efter den 2. verdenskrig. Men ikke al nationalisme var trods alt af det onde. Den var fx også med til at sikre, at det danske samfund klarerede sig gennem besættelsestiden nogenlunde intakt eller at der var et Storbritannien, som blev ved at kæmpe, da en nazistisk sejr ellers syntes uundgåelig – "their finest hour", som Churchill proklamerede i sine berømmede radiotaler til afstivning af befolkningens kampmoral. Historisk set har nationalismens egalitære program om enheden af nation og stat været en afgørende forudsætning for udviklingen af demokrati, den politiske myndiggørelse af befolkningen.³⁶ Heroverfor står så det forhold, at Zweig jo ikke blot påpegede nationalismens fanatiske og morderiske potentiale, han så også klart begrænsningerne i det europæiske, kosmopolitiske program. Det savnede

35 Zweig 2014 [1938].

36 Lidegaard 2011, 2. del, kap.1 om den danske nationalisme som et værn mod fremmed besættelse.

folkelig appel og gennemslagskraft.³⁷ Det gælder stadig. Unionen er langt fra lykkedes i sine bestræbelser på at blive et folkeligt projekt. Tværtimod er der betydelig demokratisk skepsis overfor unionsprojektet, som ofte beskrives som elitært og teknokratisk. Tilhængerne af stadig dybere integration svarer så igen med at stemple kritikerne som populist og bekræfter dermed i virkelighed deres modstanderes kritik.³⁸ Populist, *popularis* var som bekendt det etablerede romerske republikanske aristokratis skældsord for de, der udfordrede deres greb om magten ved at appellere til befolkningsflertallet.³⁹ Svaret på den øjeblikkelige legitimitetskrise for Unionen var vel i stedet at acceptere begrænsningerne for det transnationale og kosmopolitiske som en forudsætning for formuleringen af den fremtidige politik, snarere end at vedblive i en tilstand af fornægtelse. Unionen vil fortsat være elite-båret⁴⁰ og det var måske slet ikke så dumt at tænke om den i termer som nationalismeteorikeren Ernest Gellner benyttede til at beskrive karakteren af før-moderne højkulturer og imperier. Han så dem som konstitueret af et tyndt bånd af overlappende netværk af transregionale elitegrupper. Den transregionale organisering gjorde det muligt for dem at dominere befolkningsflertallet, som var isoleret og opsplittet i lokalt forankrede samfund. De manglede overlokal organisation til at matche elitens og blev derfor som regel udmanøvreret.⁴¹ EU-systemet nyder i dag nogle af de samme strategiske fordele. Modstand i medlemsstaterne kan fx let fremstilles som det enkelte lands individuelle problem. Men samtidig er systemet jo også langt svagere. Det er trods alt baseret på samarbejde, ikke militært hegemoni og voldelig tvang. Det gør det så meget desto mere relevant at minde om, at forudsætningerne for de førmoderne kosmopolitiske elitenetværks succes og stabilitet netop var, at man ikke søgte at mobilisere samfundet i dybden.

37 Zweig 2014, "Grösse", hedder et af kapitlerne og tilføjes det ikke mindre signifikant "und Grenzen des Humanismus".

38 Det er bemærkelsesværdigt, hvordan kritikere og modstandere af det europæiske projekt rutinemæssigt stemples som populist. Hos Münkler 2015: 165 finder man fx den kostelige glose "Populismusresistenz," kun en særlig ansvarlig befolkning er nu i stand til at tage hånd om Europa, dvs. den tyske. For den udenforstående, er det bemærkelsesværdige næppe analysens skarphed, men dens kombination af et paneuropæisk program med ufrivillig national selvgothed. Under alle omstændigheder behøver man ikke være modstander af Unionen for at kunne se ironien i, at man fra systemets side, på den ene side priser sig af Europa som hjemsted for demokrati og på den anden side udgrænser modstandere, der nyder stor demokratisk opbakning, som populist.

39 Ross Taylor 1949: 11-14 om brugen af "popularis", som den herskende aristokratiske konsensus benyttede til at stemple dens udfordrere som demagoger. Flaig 2006 om konsensus som det bærende princip i romersk republikansk politik og hvordan det i lange perioder *de facto* holdt den bredere befolkning væk fra indflydelse. Dens medvirken var alene ønsket som akklamation af eliten.

40 Som også Münkler (2015: 15-22) viser klart, har det ikke været muligt at omdanne Unionen fra et elitedrevet til et demokratisk projekt. Befolkningernes medvirken ønskes alene for at bekræfte den af eliten allerede bestemte politik og det er, som allerede bemærket i den foregående fodnote, netop kendetegnet ved den aristokratiske romerske republik.

41 Gellner 1983, chap. 2.

Deres dagsorden sigtede mod et mindste mål af regulering: ekstensiv snarere end intensiv kontrol.⁴²

For tiden er EU projektet imidlertid fanget mellem to tendenser. I de gamle kernelande er man i gang med en stadig dybere, tættere og mere krævende integration bundet op på euroen. Men samtidig har man udvidet samarbejdet mod øst og optaget en lang række nye medlemslande, altså integration i bredden. Konsekvensen er imidlertid, at Unionen er blevet så sammensat, at det vil være næsten umuligt at bringe alle på samme formel.⁴³ Øger man presset for stadig tættere og dybere integration vil konsekvensen, som man allerede ser tydeligt, uvægerligt blive tendenser til fragmentering. Det kender vi allerede fra romersk historie. Da den imperiale stat kom i krise i det 3. århundrede, søgte man at styrke centralmagten og på mange måder øgedes integrationen. Men da den imperiale stat rakte stadig dybere ned i lokalsamfundene, blev resultatet det paradoksale, at imperiet brød op i regionale enheder.⁴⁴ Den spænding er i dag blot endnu stærkere og Brexit afstemningen i Storbritannien blot det seneste og mest dramatiske udtryk for den underliggende konflikt. EU står trods alt overfor store demokratisk mobiliserede nationale befolkninger på en måde som romerske kejsere overhovedet ikke gjorde. Det er man nødt til at acceptere som en forudsætning og begrænsning for EU på en måde man måske ikke hidtil har forstået. Men politik er som bekendt det muliges kunst. Spørgsmålet er derfor ikke om vi vil tillade et Europa i flere hastigheder. Det kommer vi til at få under alle omstændigheder og har det i og for sig allerede. Det virkelige spørgsmål er, om vi kan vende det til en styrke for EU, snarere end et problem – altså om vi kan lave en ny fortælling for Europa, sådan som den tidligere kommissionsformand Barroso efterlyste, der kan forene republikkens drøm om frihed og autonomi, med imperiets løfte om orden, stabilitet og fred.⁴⁵

Litteraturliste

Bang, P. F., 2015. "Platonism: Ernest Gellner, Greco-Roman society and the comparative study of the pre-modern world", *Thesis Eleven*, Vol. 128, Nr. 1, s. 56-71.

– 2013. "The Roman Empire II: The Monarchy", in Bang & Scheidel, s. 412-474.

– 2011. "Court and state in the Roman empire – domestication and tradition in comparative perspective", in Artan, T.; Duindam, J. & Kunt, M. (eds.), *Royal Courts in Dynastic States and Empires. A global perspective*. Leiden, s. 103-28.

42 Hall 1985 har i den kontekst talt om "cap-stone" government: Man var bedre i stand til at forhindre noget i at ske, end at generere nye kræfter. Det er en skarp måde at tematisere disse organisationsformers grundlæggende svaghed, men måske også lige stærk nok. Bedre er det nok simpelthen at fokusere på deres stabiliseringsevne.

43 Zielonka 2006.

44 Bang 2013: 447-460.

45 Barroso, den foregående formand for EU kommissionen, lancerede et projekt til at skabe en ny fortælling for Europa. Dets aktiviteter kan man orientere sig om på http://ec.europa.eu/culture/policy/new-narrative/index_en.htm. Haldén 2011 er et løfterigt forsøg på at tænke EU som en komposit republik. Vi skal videre i den retning.

- 2007. "Trade and empire – In search of organizing concepts for the Roman economy", *Past and Present* 195, s. 3-54.
- 2005. "Det Danske Imperium – set fra Rom", *Historisk Tidsskrift*, Nr. 105:2, s. 503-516.
- (red.), 2005b. *Fremmed og Moderne. Glimt af Antikken i Europa*. Aarhus.
- Bang, P. F. & Bayly, C. A. (eds.), 2011. *Tributary Empires in Global History*. Basingstoke.
- Bang, P. F. & Kolodziejczyk (eds.), 2012. *Universal Empire. A comparative approach to imperial culture and representation in Eurasian history*. Cambridge.
- Bang, P. F. & Scheidel, W. (eds.), 2013. *The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean*. New York.
- Bang, P. F. & Turner, Karen, 2015. "Kingship and Elite Formation", in W. Scheidel (ed.), *State Power in Ancient China and Rome*. New York, s. 11-38.
- Barjamovic, G., 2013. "Mesopotamian Empires", in Bang & Schedel, s. 120-160.
- Brunt, P. A., 1962. "The army and the land in the Roman revolution", *The Journal of Roman Studies* 52, s. 69-86.
- Conrad, S., 2016. *What is Global History*. Princeton.
- Darwin, J., 2007. *After Tamerlane. The Rise and Fall of Global Empires*. London.
- De Ligt, L., 2012. *Peasants, Citizens and Soldiers, Studies in the Demographic History of Roman Italy 225 BC-AD 100*. Cambridge.
- Eckstein, A., 2006. *Mediterranean Anarchy, Interstate War and the Rise of Rome*. Berkeley.
- Eich, A., 2015. *Die Söhne des Mars. Eine Geschichte des Krieges von der Steinzeit bis zum Ende der Antike*. München.
- 2009. "Der Wechsel zu einer neuen grand strategy unter Augustus und seine langfristigen Folgen", *Historische Zeitschrift* 288, s. 561-611.
- Eich, P., 2005. *Zur Metamorphose des politischen Systems in der römischen Kaiserzeit. Die Entstehung einer "personalen Bürokratie" im langen dritten Jahrhundert*. Berlin.
- Finley, M. I., 1983. *Politics in the Ancient World*. Cambridge.
- 1980. *Ancient Slavery and Modern Ideology*. London.
- Flaig, E., 2003. *Ritualisierte Politik. Zeichen, Gesten und Herrschaft im Alten Rom*. Göttingen.
- 1992. *Den Kaiser herausfordern: die Ursurpation im römischen Reich*. Frankfurt.
- Fowden, G., 1993. *Empire to Commonwealth. Consequences of Monotheism in Late Antiquity*. Princeton.
- Fukuyama, F., 2011. *The Origins of Political Order. From Prehuman Times to the French Revolution*. London.
- 1992. *The End of History and the Last Man*. London.
- Garnsey, P. & Saller, R., 2015. *The Roman Empire. Economy, Society and Culture*. Second Edition. Oakland, California.
- Gellner, E., 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford.
- Gibbon, E., 1993. *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Everyman's Library, with an introduction by Hugh Trevor-Roper. London, Vol. 1.
- Haldén, P., 2011. *Stability without statehood, Lessons from Europe's history before the sovereign state*. Basingstoke.

- Hall, J. A., 1985. *Powers and Liberties*. London.
- Hopkins, K., 1978. *Conquerors and Slaves*. Cambridge.
- Hui, V. T., 2005. *War and State Formation in Ancient China and Early Modern Europe*. Cambridge.
- James, H., 2006. *The Roman Predicament. How the Rules of International Order Create the Politics of Empire*. Princeton.
- Koch, H., 1952. *Konstantin den Store. Pax Romana, Pax Christiana*. København.
- Lane, F. C., 1958. "Economic consequences of organized violence", *The Journal of Economic History*, Vol. 18, No. 4, s. 401-417.
- Lidegaard, B., 2011. *En fortælling om Danmark i det 20. århundrede*. København.
- Machiavelli, N., 2000. *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio, seguiti dalle Considerazioni intorno ai Discorsi del Machiavelli di Francesco Guicciardini, a cura di Corrado Vivanti*. Torino.
- McNeill, W., 1986. *Polyethnicity and National Unity in World History*. Toronto.
- Monson, A., 2012. *From the Ptolemies to the Romans: political and economic change in Egypt*. Cambridge.
- Monson, A. & Scheidel, W. (eds.), 2015. *Fiscal Regimes and the Political Economy of Premodern States*. Cambridge.
- Morris, I., 2009. "The Greater Athenian State (478-404 B.C.)", in Morris, I. & Scheidel, W. (eds.), *The Dynamics of Ancient Empires*. New York, s. 99-177.
- Münkler, H., 2015. *Macht in der Mitte. Die Neuen Aufgaben Deutschlands in Europa*. Hamburg.
- Osgood, J., 2006. *Caesar's Legacy*. Cambridge.
- Pocock, J.G.A., 1975. *The Machiavellian Moment*. Princeton.
- Rosenstein, N., 2009. "War, state formation, and the evolution of military institutions in ancient China and Rome", in Scheidel (ed.), s. 24-51.
- Ross Taylor, L., 1949. *Party Politics in the Age of Caesar*. Berkeley.
- Scheidel, W. (ed.), 2009. *Rome and China. Comparative Perspectives on Ancient World Empires*. New York.
- Schiavone, A., 2000. *The End of the Past*. Cambridge, Mass.
- Skinner, Q., 1998. *Liberty Before Liberalism*. Cambridge.
- Spawforth, A. (ed.), 2007. *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*. Cambridge.
- Syme, R., 1939. *The Roman Revolution*. Oxford.
- Tan, J., 2015. "The Roman Republic", in Monson & Scheidel, s. 208-228.
- Tilly, C., 1992. *Coercion, Capital, and European states, AD 990-1990*. Oxford.
- 1985. "War Making and State Making as Organized Crime", in Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer & Theda Skocpol (eds.), *Bringing the State Back In*. Cambridge, s. 169-191.
- Van Gelderen, M. & Skinner, Q. (eds.), 2002. *Republicanism: A Shared European Heritage*. 2 Vols. Cambridge.
- Wallace-Hadrill, A., 1996. "The imperial court", in Bowman, A. K., Champlin, E. and Lintott, A. W. (eds.), *The Cambridge Ancient History*. 2nd Ed. Vol. 10: *The Augustan Empire, 43 B.C.-A.D. 69*. Cambridge, s. 283-308.
- Winterling, A. 2003. *Caligula. Eine Biographie*. München.

Woolf, G., 2012. *Rome An Empire's Story*. Oxford.

Zielonka, J., 2006. *Europe as Empire*. Oxford.

Zweig, S., 2014 [1938]. *Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam*. Frankfurt am Main.